

СВ ЈОВАН ДАМАСКИН КАО ДОГМАТИЧАР.

(Наставак)

ГЛАВА ДРУГА

ОПШТИ ПРЕГЛЕД ДЕЛА СВ. ЈОВАНА ДАМАСКИНА
(ОСИМ ДОГМАТИЧКИХ):

Св. Јован Дамаскин оставио је после себе многа дела. Нека од њих нису отштампана ни досад, и чувају се у рукопису¹. Али постоји могућност, да међу делима, која се приписују св. Јовану Дамаскину, има и таквих која њему не припадају. Ова дела издата су под његовим именом, да би имала већи авторитет. На хришћанском Истоку било је неколико писаца са именом Јован. Стога није ни чудо, ако је неко дело, издато под именом „Јован монах“, приписано знаменитом Јовану Дамаскину.

Све ово, наравно, много компликује и отежава изучавање књижевне делатности св. Јована Дамаскина, и приморава истраживача, да буде нарочито опрезан у доношењу својих закључака. Не улазећи дубље у истраживање овог питања, пошто би нас оно одвело и сувише далеко од нашег специјалног задатка, ми ћемо дела св. Јована Дамаскина (у овој глави ми нећемо говорити о специјално-догматичким радовима његовим, који ће бити предмет нарочитог прегледа у следећој глави) посматрати у вези са главним задатком нашег истраживања. Због тога ћемо обратити пажњу при прегледу сваког дела на његов однос према идеологији св. Јована Дамаскина, уколико је то могуће. У најнеопходнијим случајевима ми ћемо говорити и о питању автентичности или неавтентичности њиховој, као што то чине и други критичко-библиографски писци.

Многобројна дела, која се приписују св. Јовану Дамаскину, по својој садржини могу се поделити у следеће групе: аскетска, егзегетска (донекле и историска), омилитичка, духовно-песничка, полемичка и догматска. Свакоме од ових пет делова пак, као што ће се видети из даљег излагања, својствен је у већој или мањој мери догматички елеменат, на који ћемо свуда указати.

¹ Филаретъ Ш, 203. 27.

1) АСКЕТСКА ДЕЛА.

У ову групу спада пре свега, дело: »Περὶ τοῦ ἀγίνου νηστεῶν« т.ј. о светим постовима¹. Ово дело није велико. Оно садржи одговор Дамаскина духовном „брату, монаху Калисту, који му је писао, да неки шире гласове о осмонедељном посту пре Ускрса, и пита га како стоји та ствар у опше? Св. Јован Дамаскин доставља завет старих сведочанстава о томе, почевши од апостолских одлука, да пре Ускрса треба постити седам недеља, као што држи васељенска црква. Друга четири сведочанства пак, која он одмах наводи, јасно тврде да је мишљење о осмонедељном посту јеретичко.

Друга посланица носи наслов: »Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς ποιητῆς πνευματικῶν«. (О осморици духова злобе)². Она садржи мало писмо Дамаскина, упућено једноме по имену непознатоме монаху, и указује на средства за борбу са осам грехова, који су по распрострањености међу монасима дали повода за изградњу разних теорија, и који су били предмет расправе Евагрија Понтика (399) и Касијана (435)³. Он овде наводи грехе, на пр. прождрљивост, страстољубље, среброљубље, жалост, лењост, хвалисање и гордост, који су нарочито оптерећивали монаштво.

Овде спада и просто аскетско дело, у грчком тексту познато под насловом: »Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν, ψυχικῶν καὶ σωματικῶν« (О врлини и пороцима душевним и телесним), а у латинском „De virtute et vitio“. (О врлини и пороку)⁴. По својој садржини ово дело стоји у тесној вези са претходним делом, и у суштини оно је кратка његова прерада, намењена широј заједници монаха.

У ред аскетичких дела св. Јована Дамаскина понекад се убраја и његова „Свештена паралела“⁵. Али, по нашем мишљењу, она има више сродности са његовим егзегетским делима, која долазе сад на ред.

2. ЕГЗЕГЕТСКА ДЕЛА.

Св. Јовану Дамаскину приписује се, у овој области, тумачење посланица св. апостола Павла⁶. Међутим, ово није ориги-

¹ Migne. P. S. gr. t. XCV, col. 62—78.

² Ibid. col. 79—84.

³ Stifenhofen. s. LXXXIX—XC.

⁴ Migne. P. S. gr. t. XCV, col. 86—98.

⁵ Ibid. t. XLV. col. 1039—1588. t. XCVI. 9—442.

⁶ Ibid. t. XCV, col. 441—1034.

нални спис самога Дамаскина. Он је пре избор тумачења св. Јована Златоустог на посланице св. апостола Павла. Ово се види из самог наслова дела, какав му је дат у збирци Миња: »Τοῦ ἐν ἀγίοις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐκ τῆς καθάλου ἐρμηνείας Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου ἐκλόγαι ἐκ λέγεισαι...«¹. У његовој изради св. Јован Дамаскин користио се и егзегетским делима Теодорита Кирског² и св. Кирила Александриског³. Он је у својој егзегетици следовао традицијама грчких отаца уопште.

Али међу егзегетским делима св. Јована Дамаскина има и таквих, која претстављају његов самосталан рад, какав је »Ἱερά παραλληλα« (Свештена паралела)⁴. Ово је опширан збир паралелних цитата из књига св. Писма и светоотачких дела о истинама вере и побожности. Најновији рецензенти овога дела дошли су до закључка, да је оно првобитно било састављено из три дела: У првом делу било је учење о Богу и божанским предметима, у другом о човеку и у трећем о врлини и греху. Доцније пак, да би се олакшало читаоцима да се њима служе, автор је поделио садржај по азбучним словима⁵. Тако је постало дело богословског алфabetског речника, које је садржало у себи учење о вери и побожности⁶. Већина претставника новије литературе о св. Јовану Дамаскину (Халл, Ерхорд, Катенбуш, Диобуниотес и Барденхевер, а у последње време и Луфе), сматра га као несумњивог автора »Ἱερά παράλληλα«⁷. Он је могао да се користи делима својих претходника, јер — по мишљењу многих — још почетком VII в. могла је да постоји у манастиру св. Саве, на подлози дела неког Леонтија Византиског (око 543 год.) и антиоригенове литературе, збирка под насловом »Ἱερά«⁸. Са друге стране св. Јовану Дамаскину биле су познате и »Κεφάλαια θεολογικά« Максима Исповедника. Па ипак он је био у извесној мери и самосталан у свом раду. Он распоређује материјал по извесном реду, док Максим Исповедник ниже главу за главом механички и без строге логичке везе. Напоследку, као извор

¹ Ibid. t. XCV. col. 439 – 440.

² Ibid. col. 883—884, 1023—1024, 1027—1028.

³ Ibid. col. 725—726.

⁴ Ibid. t. XCV, col. 1031—1588; t. XCVI, col. 9—442.

⁵ Stifenhofen, s. XCV.

⁶ Филаретъ т. III 199.

⁷ Stifenhofen s. XCVIII.

⁸ Ibid. s. XCVI.

за »Ἱερά παράλληλα« св. Јовану Дамаскину могао је да служи и »Πανδέκτες τῆς ἀγίας γραφῆς« који претставља збир моралних расуђивања. Ову збирку саставио је око 620 год. антиохијски монах манастира св. Саве¹.

Недавно је Павле Тангери објавио фрагмент »Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ διδασκαλικαὶ ἐρμνεῖαι«... али овај није признат као оригинал. Исто тако нису призната ни два опширна дела, која је објавио Мињ под именом св. Јована Дамаскина:

1) Ἱστορία ψυχοφύλης ἐκ τῆς εὐδότερας τῶν αἰδιοπῶν χάρας, τῆς ὕδων λεγομένης, πρὸς τὴν ἁγίον πόλυν μετευθεῖτα δια Ἰωάννου μοναχοῦ, ἀνὴρος τιμίου καὶ ἐναρετου μόνης τοῦ ἁγίου Σάβα, ἐν ἧ ὁ βίος Βαρλάαμ καὶ Ἰωασάφου τῶν ἀειδιμῶν καὶ μακαριῶν»² И

2) Ὑπόμνημα ἤγγουν ἐπὶ γήσις του ἁγίου καὶ ἐνδότηу μεγαλο μαρτηρος καὶ λαυρατοῦργου Ἀρτεμιου ἐνλλεγεν ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Φυλοστοργίου καὶ ἄλλων τινῶν παρα Ἰωάννου μονάχου³

Прво од њих нашао је Робинсон у грчком тексту апологије Аристида, која садржи историју Варлаама и Јоасафа. Ово дело могло је бити рад и неког другог монаха манастира св. Саве, из прве половине VII столећа, који се звао Јован. Автор пак другог дела, које је већином позајмљено из црквене историје Филосторгија († после 424 г.), и које излаже биографију св. великомученика Артемија, по мишљењу Крумбахера, био је родоски калуђер Јован из XI в.⁴

3) ОМИЛИТИЧКА ДЕЛА.

Под именом св. Јована Дамаскина познато је у литератури неколико проповеди и похвалних беседа у част разних светитеља. Али од ових омилитичких дела не признају се сва као несумњиви оригинални радови св. Јована Дамаскина. Као главни критериум за распознавање његових оригиналних омилитичких радова служи догматска садржина. Таквим садржајем одликују се, пре свега, његове три проповеди на празник успенија Пресв. Богородице. Прва од њих има следаћи натпис: Ἰωάννου ταπεινοῦ καὶ ἐλαχίστου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐγκάμνον εἰς ζῆν κοίμοσιν τῆς πανυμνῆ τοῦ καὶ ὑπερευδόξου εὐλογημένης Θεοτοκῆς ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας»⁵. Друге две пропо-

¹ Ibid. s. XCVIII.

² Migne P. Sgr. t. XCVI, col. 859—1240.

³ Ibid. col. 1251—1320.

⁴ Stifenhofers s. XCIX.

⁵ Migne. P. Sgr. t. XCVI, col. 699—772.

веди¹ показују својом садржином велико сродство са првом, а тиме и једног автора. Христолошко учење, које се садржи у овим проповедима, подудара се са истим учењем св. Јована Дамаскина и материјално и формално². Ту је доцније могла бити уметнута само прича о гробу Пресвете Богородице, по другој проповеди, у вези Пулхерије, супруге императора Маркијана (450—458), са јерусалимским патријархом Јувеналијем, која је узета из потпуно непознате »Ευθόμακη ἐυλογία«³ књ. 3. гл. 40. Према мишљењу Нисена пак, она се могла појавити тек у XI веку, јер се у свом историјском делу заснива на Теофану Исповеднику⁴. То исто може се рећи и о проповеди на Велику Суботу, под насловом: Ἰωάννου ταπεινοῦ μοναχοῦ καὶ πρεσβύτερου τοῦ Δαμασκηνοῦ λόγος εἰς τὸ ἅγιον Σαββάτον⁵. у којој се садржи учење оисхођењу Св. Духа⁶ и стварању човека⁷, о рајском стању његовом, о греху првих људи и његовим последицама⁸, о искушењу⁹, о евхаристији и борби са оригенистичком идеологијом⁹. Све ово потпуно се слаже са учењем св. Јована Дамаскина у „Тачном излагању православне вере“¹⁰. Као оригинал сматра се и проповед о осушеној смокви, под насловом: Τοῦ δαίου πατρὸς ἡρώων Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ πρεσβύτερου τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀναστασῆως ἤτοι Μονσοῦρ, λόγος εἰς τὴν Τηρανθεΐσαν συκῆν, καὶ εἰς τὴν παραβολὴν ἀμπέλωνος¹¹. Ова проповед приписује се св. Јовану Дамаскину, као „пресвитеру цркве св. Васкресења“¹², т.ј. јерусалимске, не само што се налази у рукописима, који су дошли до нас, већ и стога што је у њој тачно описана последица људског пада истим изразима, који се налазе у „Тачном изложењу православне вере“¹³. Што се тиче пак осталих проповеди и похвалних беседа, познатих под именом св. Јована Дамаскина, критика наводи

¹ Ibid. col. 721—754 и 754—762.

² Stifenhofer s. CVI.

³ Ibid s. CVI.

⁴ Migne P. S.gr. t. XCVI col. 601—644.

⁵ Ibid. col. 603—605.

⁶ Ibid. col. 607.

⁷ Ibid. col. 609—610.

⁸ Ibid. col. 611 и даље.

⁹ Ibid. col. 607—608.

¹⁰ Stifenhofer s. CII.

¹¹ Migne P. S.gr. t. XCVI, col. 576—588.

¹² Ibid. col. 576 C. D. Cp. t. XCIV, col. 681.

¹³ Stifenhofer s. CIII.

различите приговоре против њихове оригиналности. Тако на пр. „Слово на Преображење Господње“, које носи назив: »Τὸ ἐν ἁγίας πατρος ἡμῶν καὶ μακαριωτάτου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ λόγος εἰς τὴν ὑπὲρ ἐν δοξοῦ μεταμορφωσῆναι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ¹, садржи све одлике које га могу оквалификовати као дело Дамаскина. Сва његова садржина, нарочито мисли о христологији о првобитном стању човека и паду, одговарају оригиналним радовима св. Јована Дамаскина. И само зато, што се у неким рукописима налази под именом Пресвитера Јована из Антиохије, Диобуниотис га сматра као рад једнога од ученика Јована Дамаскина.

Исти случај је и са проповеђу под насловом: Ἰωάννου μοναχοῦ ταπεινοῦ καὶ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ, λόγος εἰς τὴν ἁγίαν παρασκευὴν καὶ εἰς τὸν Σταυρὸν². И она се по садржини подудара са богословском идеологијом св. Јована Дамаскина, али у неким рукописима носи име св. Јована Златоуста. Као неавтентични радови св. Јована Дамаскина сматрају се и две проповеди на празник Благовештења Пресв. Богородице, од којих је једна сачувана само у латинском преводу³. У првој проповеди налазе се догматска расуђивања, која противурече учењу св. Јована Дамаскина, а у другој подаци који говоре да је њен автор живео после Дамаскина⁴. То исто може се рећи и о два проповедима на празник Рођења Пресв. Богородице, и ако се оне најчешће приписују св. Јовану Дамаскину⁵.

У неавтентичне списе св. Јована Дамаскина спадају још и догматска расуђивања о поштовању икона и о односу трију божанских лица према Пресветој Деви Марији, која се не слажу са његовим погледима у „Тачном излагању православне вере“ и због чега их Ланген и Диобуниотес не сматрају оригиналним⁶. Затим слово о умрлима у вери под насловом: »Τὸ μακαρίου Ἰωάννου περὶ τῶν ἐν πιστε κεκοιμημέων, δῶσαι ὑπὲρ αὐτῶν γινόμενα λειτούργια καὶ εὐχαιαί τούτους ὀνειδίτιν⁷. Овај последњи спис сматра се неоригиналним због тога, што је садржао причу о незнабошкињи Фалконили, која се ослободила ада молитвама

¹ Migne. P. S gr. t. XCVI col. 545—576.

² Ibid. col. 589 - 600.

³ Ibid. col. 643—648.

⁴ Stifenhofen s. CIV—CV.

⁵ Migne P. S.gr. t. XCVI col. 661—680 и 680—698.

⁶ Stifenhofen s. CV—CVI.

⁷ Migne P. S.gr. t. XCV, col. 247—278.

муч. Текле, и о цару Трајану, који се спасао помоћу папе Григорија Двојеслова. Као такав није могао да се призна Дамаскину¹. Али најновији истраживачи, без обзира на многе тешкоће које се јављају при решавању овога питања, налазе да се ипак може бранити оригиналност слова о „умрлима у вери“².

Напоследку, у сумњиве списе св. Јована Дамаскина спадају: »Τὸ ἐν ἁγίῳ πατρὶς ἡμῶν Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην Χρυσόστομον«³, у част св. Јована Златоуста, и »Τὸ ἐν ἁγίῳ ἡμῶν Ἰωάννου πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν καὶ εὐδοξοῦ τοῦ χριστοῦ μαρτυρὰ Βαρβαραν«⁴, у част св. великомученице Варваре, које савремена критика различно одређује. Неки, на пр. Диобуниотис, налазе у похвалном слову св. Јовану Златоусту такве црте, које не одговарају расположењу Дамаскина⁵. Похвална беседа, пак, у част великомученице Варваре, приписује се у неким рукописима Георгију, који је био посвећен за митрополита никомидијског (Витинија) око 860 године⁶.

4) ДУХОВНО ПЕСНИЧКА ДЕЛА.

Св. Јован Дамаскин је најпознатији духовни песник. Оба издања његове биографије, арапско и грчко, слажу се у томе, да је он — нарочито после познатог искушења у манастиру св. Саве — састављао „божанствене песме“: каноне са стихирама и тропарима⁷. Према општем признању он је, наредо са својим примљеним братом Космом Мајумским, био претставник трећег периода византијског црквеног појања⁸. У својој песничком раду он се одликовао не толико снагом песничке творевине, колико техником. За образац свога песничког стварања узимао је св. Григорија Назијанзина. По речима византиског писца Свиде, из X в., „канони Јована Дамаскина и Косме стоје изнад свих осталих, и као такви остаће до краја

¹ Филаретъ, т. III, 203.

² Siftenhofer s. CIX—CXI.

³ Migne P. Sgr. t. XCVI. col. 761—782.

⁴ Ibid. col. 782—814.

⁵ Siftenhofer s. CVII.

⁶ Ibid. s. CVIII.

⁷ Сагарда стр. 19—41.

⁸ Siftenhofer s. XCIX.

века“¹. Услед тога није ни чудо, што је св. Јован Дамаскин, за своје духовно-песничке радове, добио назив »χρυσόρροαζ« (златоструни). Један од његових млађих савремениха, св. Теофан, говори о томе следеће: „Јован је по изобиљу благодати Св. Духа, која тече у његовим речима и животу с правом назван златном струјом“².

Питање о песничким радовима, који стварно припадају св. Јовану Дамаскину, веома је сложено. Нарочито је тешко решити, шта је св. Јован Дамаскин написао заједно са својим примљеним братом, а шта потпуно самостално. Ми нећемо дубље залазити у решење овог питања. За нас духовно-песничка дела св. Јована Дамаскина имају интереса само са стране своје догматске садржине. И са те стране она су заиста знаменита. Сва су пуна догматског учења. Песник је желео да уметнички, песничком формом, претстави у њима високу тајанствену садржину хришћанских догмата; желео је да изложи хришћанске истине лепо и приступачно људском разумевању. Због тога ћемо у другој половини ове расправе посветити читаву главу карактеристици догматског учења св. Јована Дамаскина на основу његових песама. Овде, пак, ограничавамо се само на то, да побројимо његова несумњиво оригинална песничка дела.

Св. Јовану Дамаскину приписују се, пре свега, канони на празнике: Ускрс, Божић, Богојављење, Духови, Вазнесење. Преображење, Благовести и Успење пресв. Богородице³. У најновије време св. Јована Дамаскина сматрају писцем црквено-богослужбене књиге, познате под именом „Октоих“ или „Осмогласник“. Истина, Сато и Крумбахер мисле, да је та књига постојала и пре њега, и да ју је он само изменио и усавршио⁴. Као сигурно сматра се, да је св. Јован Дамаскин написао недељне каноне и стихире, али не све. Још Јован Зонара писао је објашњења на недељне каноне св. Јована Дамаскина. Остале каноне (свакодневне) саставили су други црквени писци као Јосиф, Теофан и др⁵. У несумњиви рад св. Јована Дамаскина може се сматрати и то, да је он, као песник и музичар, знатно усавршио Октоих не само у погледу његове садржине, него

¹ Ibid s. CI.

² Филаретъ т. IV 205.

³ Migne P. S. gr. t. XCVI, col. 817—854, 1363—1368.

⁴ Stifenhofer s. CII.

⁵ Филаретъ стр. 249; 255.

и са чисто техничко-песничке и музичке стране. Обично се мисли, да је он од три тона, или три врсте музике (диатоничке, енхармоничке и хроматичке), који су се до њега употребљавали у црквеном богослужењу, изабрао само два: први и трећи, и да је од различитих врста мелодија, које су биле образоване од тих тонова, а којих је било 15, оставио само 8. Ове мелодије добиле су назив гласова и изражавале у потпуности хришћанска осећања. Св. Јован Дамаскин ограничио се на 8 гласова због тога, да се они, који се моле Богу, не би губили у разноврсним и честим променама напева, и да би одређени број мелодија — задржавајући пажњу на потребним и за свакога разумљивим напевима — изазивао одређена и потребна осећања.

У стара времена ритам у појању (каданс) одговарао је ритму стихова и слогова. Дугачак слог изговарао се два пута дуже од кратког. Тако су певали Јудеји, мењајући глас по нагласку јеврејског текста. У истом ритму написан је и Октоих. Старом (усменом) појању није било познато певање у три или у четири гласа. Код њих хор, ма се састојао и од 100 људи, певао је у један глас, без додавања горњих и доњих тонова. То исто садржао је и Октоих Дамаскина. И у њему је било мелодија без горњих и доњих тонова¹.

Доводећи песме у простију форму св. Јован Дамаскин морао је, разуме се, да се дотакне знакова или нота, који су се употребљавали код старих Грка при певању. По подацима неких палеографа, на пр. Монфокона, Дамаскин је писао музичка дела са нотама². Шта више, он је, — по мишљењу једнога од новијих писаца — као добар познавалац музике образовао не само систем старих грчких нота, скративши их и уопште уредивши, него је пронашао и нове знакове. Ови нови знаци изражавали су, поред пуних звукова, и све интервале: полутонове и терције³.

На овај начин св. Јован Дамаскин је урадио веома много за усавршавање богослужбене књиге Октоиха. Он је учинио крај неуређености старо-хришћанског црквеног појања, на коју су се жалили многи сабори и оци цркве, и тиме сузбио самовољу и незнање тобож зналаца појања, који су у цркву

¹ Ibid. стр. 262—264.

² Ibid.

³ Ibid. стр. 274.

уносили много из незнабожачког живота. Осим тога он је дао црквеном појању и правилну једнообразност и значај достојног хришћанског служења. Октоих св. Јована Дамаскина, ограничен на 8 гласова, располаже одређеношћу напева, упоредном разноликошћу тонова и изражава простоту хришћанске молитве и мирно уздицање душе изнад таштине и моћних лепота света¹.

Ова књига нарочито је богата догматском садржином: молитвама², духовним песмама³, стиховима⁴ и похвалним химнама у част Василија Великог, Јована Златоустог, Николаја Мирликијског, Георгија и Власија⁵. Сви ови радови нису оригинални, али се приписују св. Јовану Дамаскану. Две молитве ушле су чак у састав нашег „Последовања ко св. причашчењу“ под № № 5 и 11. У духовним молитвеницима, пак, читају се три молитве св. Јована Дамаскина пред св. причешћем⁶.

5) АПОЛОГЕТСКО-ПОЛЕМИЧКА ДЕЛА.

Св. Јован Дамаскин био је веома ревносан заштитник хришћанства. Он је бранио хришћанство како од спољашњих, тако и од унутрашњих непријатеља. Резултат ове његове делатности била су многа апологетско-догматска дела. Ту спада пре свега мали трактат под насловом: »Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ περὶ δαιμονίου, περὶ στρυγγων«⁷, (о аждајама и вештицама), којим св. Јован напада празноверице Јевреја и Сарацена. Овај трактат признају сви, осим Диобуниотеса, као оригиналан рад св. Јована Дамаскина⁸. Против манихејаца и павлићана, који су се придржавали незнабоштва, св. Јован написао је два дела: а) »Τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ κατὰ μανιχαίων διάλογος«⁹ и б) »Διάλεξις Ἰωάννου ὀρθοδοξοῦ πρὸς μανιχαίων«¹⁰ У првом од њих он из-

¹ Ibid. стр. 272.

² Migne. P. S. gr. t. XCIV, col. 815—818.

³ Ibid. col. 853—854.

⁴ Ibid. col. 1367—1370.

⁵ Ibid. col. 1371—1408.

⁶ Филарет 255—79.

⁷ Migne P. S. gr. t. XCIV, col. 1599—1604.

⁸ Stifenhofers. LXIV.

⁹ Migne P. S. gr. t. XCIV, col. 1505—1584.

¹⁰ Ibid. t. XCVI 1319—1336.

лаже манихејски систем, по чијем учењу Бог (добро) и материја (зло) постоје једно поред другог. Али то није све. По учењу манихејаца поједини делови материје налазе се у међусобном рату, и њихово померање дошло је дотле, да је један део дошао до граница небеског царства. Кад је добро (Бог) опазило приближавање зла (материје), оно је створило мајку живота, од које је произишао први човек, т.ј. пет елемената: ваздух, ветар, вода, светлост и ватра. Први човек, по томе учењу, отпочео је борбу са тамом, али ова га је надвладала и подвргла мучењима. Насупрот лажној идеологији манихејаца о злу и његовом пореклу дошло је учење хришћанске цркве. Према њеном схватању вечна супстанција је непроменљива. Променљиво је само разумно-створено, јер је слободно. Врлина, пак, састоји се у томе, да се остаје у границама своје природе: бити добар и покоравати се творцу, како Он жели. Обдарен слободом ђаво се променио. Он је тежио нечему вишем на неправедан начин. Пошто се пак ђаво по своје бићу налази у апсолутној зависности од Бога, он је могао бити уништен, али Бог то није учинио, већ му је оставио биће. Ђаво је пао без кушања, па због тога нема могућности за покајање. Насупрот њему човек добија опроштај. Он је пао у грех, што је био кушан. Бог је предвидео пад ђавола, па га је ипак створио. Он је хтео да му од своје природе да бар биће, јер биће је нижи ступањ зла, а небиће апсолутно зло. Оно је ништа, и постоји само дотле, док траје упућивање воље ка злу. Бог никога не кажњава у загробном животу. Сваки оспособљава или онеспособљава самога себе да прими учешће у божанском животу. Учествовати у њему је — блаженство, а бити лишен њега је — казна¹.

Дело под насловом: »Ἰωάννου τοῦ Δαμάσκηνου διαλέξις σαρακηνῶν καὶ χριστιανῶν«², које се обично приписује св. Јовану Дамаскину, сачувано је у две рецензије. У њему се врло мало говори о главним тачкама муслиманства, а нарочито мало о одрицању оваплоћења Бога у фатализму. У ствари садржину ове апологије састављају неколико података о Арапима и о Мухамеду, са неколико апологија о божанству Исуса Христа. Отуда и долази да већина истраживача признаје њену оригиналност, а да је други (Филарет)³ сматрају само као записану по ре-

¹ Сагарда, стр. XVIII—XIX.

² Migne P. S. gr. t. XCIV. col. 1585—1598; t. XCVI, col. 1335—1348.

³ Филаретъ т. III 252.

чима Дамаскина, па чак и сасвим поричу њену оригиналност (Диобуниотес)¹.

Боље него апологетска дела сачувана су полемичка дела св. Јована Дамаскина. Он је полемисао са претставницима главних хришћанских јереси из времена васељенских сабора, са претставницима несторијанства, монофизитства, монотелитства и иконоборства. И у тим својим делима он се не ограничава само на критику заблуда, које садрже опровргнуте јереси, већ скоро свуда разјашњава истинито учење васељенске цркве о догматима христологије и поштовању св. икона. На тај начин ова дела св. Јована Дамаскина имају полемички карактер. О томе се можемо најлакше убедити, ако се упознамо са њиховом садржином. У делу под насловом: »Ἰωάννου τοῦ Δαμασκητοῦ κατὰ τῆς ἀρέσεως τῶν Νεστοριανῶς ἑνος ἀκριβεστάτον« (Најтачније расуђивање о несторијанској јереси)², св. Јован Дамаскин скоро и не полемиса са несторијанством. Али, на основу Св. Писма и Никео-цариградског символа вере, он износи овде учење васељенске цркве о Богочовечанству оваплоћеног Сина Божијег.

Друго дело ове врсте чини опширан и веома солидан трактат св. Јована Дамаскина против монофизита, који носи назив: Ἰωάννου ἁγίου μονάχου, Δαμασκητοῦ τόμος, ὡς ἐκ προσώπου Πέτρου τοῦ ἀγιοτάτου ἐπίσκοπου Δαμάσκου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον δῆδεν τοῦ Δαριαῖου τὸν Ἰακωβίτην³. У њему автор не води толико полемичку, колико се стара да раскрићем позитивног учења васељенске цркве и приказивањем апсурдних закључака монофизитског учења преведе у православље дарејског епископа, претставника сирских монофизита, који су се називали јаковитима, и њиховог организатора едеског епископа Јакова Барадаја (541—578). Он ставља у заслугу монофизита, што нису изједначавали ни природу (φύσις) ни лице (πρόσωπον), ни суштину (οὐσία), ни личност (ὑπόστασις), одакле су потицала сва погрешна учења о Св. Тро-

¹ Stifenhofen s. LXIV.

² Migne. P. S. gr. t. XCV, col. 187—224. У 1901 год. Декален наводи још једно дело св. Јована Дамаскина против несторијанства, под насловом: »Περὶ πίστεως κατὰ Νεστοριανῶν« (Theol. Quartalschr. 83. (1901). 555—595, али ми то дело нисмо имали у рукама.

³ Ibid. t. XCIV. col. 1435—1502. Ово дело налази се у грчком тексту и има велике прекиде. Њега је допунио Дикамп у Theol. Quartalschr. 83. (1901) s. 595—599.

јици и Христологији и Арија и Евномија и Савелија и Диоскура. Али, избегнувши ову погрешку, монофизити су измислили учење о т.зв. *μερικαὶ ὁυοῖαι*, разликујући у Богу *ὁυοῖαι*, и *μερικαὶ ὁυοῖαι*, т.ј. главну основу супстанце. Међутим, ако би се допустило, да у Богу постоји *μερικαὶ ὁυοῖαι*, да осим опште суштине Св. Тројице свако лице има и своју *μερικὴν ὁυοῖαι*, то би онда требало признати четири лица Св. Тројице. У даљем излагању овог трактата Дамаскин је изнео, да све заблуде монофизита, које доводе до апсурдности (Божанство и човечанство је једно исто, људи су једнобитни са оцем, Христова природа је смеша из Божанства и човечанства, и због тога Он није једнобитан ни са својим Божанским Оцем, ни са својом човечанском Мајком), потичу из погрешног схватања природе и лица. У расуђивањима, у тринитарним и христолошким питањима, Дамаскин поклања особиту пажњу расветљавању учења о двама природама у Христу, које ипак у своме односу не чине двојство¹.

У духу те исте идеје, само укратко изложено, написао је и трактат под насловом: Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ περὶ συνθέτου φύσεως κατὰ ἀκέραιον². Овде Дамаскин полемише са оним монофизитима, који су одбацили енотикон цара Зенона (482 г.) и одвојили се од александријског патријарха Монга (монофизита), који је признавао тај декрет. Благодаревши томе они су остали без свога поглавара. Основне идеје и начин њиховог излагања подударају се овде потпуно са садржином „Тачног излагања православне вере“³.

Против монотелита пак св. Јован Дамаскин написао је трактат под насловом: »Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῶν ἐν τῷ Χριστῷ δύο θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν λογικῶν φυσικῶν ἰδιωμάτων ἐξ ἐκ.δρόμης δε καὶ περὶ δύο φύσεων καὶ περὶ μιᾶς υποστάσεως“⁴. Трактат је написан под утицајем идеје Максима Исповедника, који је био главни противник монотелита. Автор полази за гледишта, да где постоје две природе, ту постоје и две воље. Јер, по учењу отаца цркве, природа је нешто опште и невидљиво, а лице индивидуално. Лице је биће, које за себе постоји. Оно је суштина са њеним акциденцијама, које га одликују од других бића. Природа је опште

¹ Сагарда, стр. XVII.

² Migne P. S. gr. t. XCV, col. III, 126.

³ Stifenhofen s. LXV.

⁴ Migne P. S. gr. t. XCV, 127—186.

биће, а лице природа у индивидуалном бићу. У Христу су две природе. Међу својствима његове божанске природе рачуна се и Његова божанска воља, а међу својствима човечанске природе, човечанска воља. Према томе у Христу су две воље. О Његовој човечанској вољи сведочи факат, да Га је крепио анђео и да је на крсту био напуштен. После смрти, пак, ни његово тело, ни Његова душа у аду, нису били одвојени од божанске природе. Ако је Бог примио две природе, Он је примио, исто тако, и две воље. Противу овог учења могло би се рећи, да је воља ствар индивидуе, али то је погрешно. Способност воље је ствар природе, а њена активност ствар личности. Ако би способност воље била ствар саме личности, онда би Син могао имати другу вољу у односу према Оцу. Али Христос, само као човек, као људска личност, није могао да искупи човечанство. Исто тако Он, само као Бог, није могао да делује човечански. Због тога је у Њему сједињено и божанско и човечанско дејство воље. Божанска воља дејствује кроз човечанску, а човечанска служи божанској¹.

Особито место у реду полемичких дела св. Јована Дамаскина заузимају његове речи у одбрану иконопоштовања. Оне су биле изазване стварном потребом тога времена. Јер гоњења, која су отпочета у то доба противу иконопоштовалаца, изазвала су сазнање догматске истине, које до тога времена није било опредељено у свему у црквеном учењу. Св. Јован Дамаскин, који је устао да јавно брани иконопоштовање, био је новајлија своје врсте. У таквом положају он се први пут јавио као књижевник и научник. У својим делима, писаним у одбрану гоњеног иконопоштовања, св. Јован Дамаскин дубоко је разјаснио догмат, који васељенска црква до тога времена још није била констатовала и одредила у свом учењу. Св. Јован Дамаскин је урадио све, што је било потребно, да последњи васељенски сабор, одржан 787 г., дакле после његове смрти, донесе своју догматску формулу о истинском иконопоштовању. Услед тога заслуге св. Јована Дамаскина за васељенску цркву могу се ставити паралелно са историјским заслугама св. Атанасија Александријског за први васељенски сабор, св. Василија Великог, Григорија Богослова за

¹ Сагарда, стр. XXII.

други и Максима Исповедника за шести васељенски сабор. Ми ћемо, због изузетног историјског значаја дела св. Јована Дамаскина у одбрану иконопоштовања, целу другу главу ове своје расправе посветити излагању његовог догматског учења. Овде, пак, ограничићемо се само на општим критичко-биографским подацима о њему.

Св. Јовану Дамаскину несумњиво припадају три заштитне беседе противу оних, који одбацују свете иконе „Τόῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ λόγος πρῶτος (. δευτερος .. τριτος .) ἀπολογητικὸς πρὸς διαβαλλόντας ἁγίας εἰκόνας. Прва беседа била је написана, како се мисли, 726 г., кад је император Лав Исавријанац издао свој први едикт против поштовања икона. Св. Јован Дамаскин био је онда још у Дамаску на служби код емира¹. Друга беседа написана је око 730 г., кад је издат други едикт, којим се захтевало, да се свете иконе уништавају, а трећа — после 730 г., кад је св. Јован био већ калуђер у манастиру св. Саве. За такву хронологију, осим унутарњих знакова који се налазе у самим речима,² ми имамо и спољашње позитивно сведочанство. Автор грчке биографије св. Јована Дамаскина изрично каже: „Божанска ревност побудила га је, да се — ступивши у одбрану божанских установа — бори против оних, који су у Цариграду ништили и вређали часне иконе прво у Дамаску а затим у Палестини³.

Садржина беседа укратко је ова: У првој беседи св. Јован Дамаскин излаже скоро све битне идеје, које је изнео у заштиту иконопоштовања. Осећајући своју недостојност, он је увиђао да би му било приличније да ћути и да исповеда своје грехове, али он се ипак одлучио, да изиђе са својим речима, које је безуветно тражило време. Он је видео, да се црква бори као лађа са морским валовима, који се подижу један на другог, да се узнемирава несносним напором лукавих духова, и као да се Христов изаткани хитон одозго раз делује, а тело Његово, које је Реч Божија и предање, сече на разне делове. Због тога је мислио, да није паметно ћутати. Па не придајући важност царевима изнад истине, он се одлучио да говори. Ово тим пре, што је царева реч могла да

¹ Migne. P. S. gr. t. XCIV col. 1231—1420. Руски превод беседе види у издањима обележеним у прегледу литературе год. № № II и V.

² Ibid. col. 1297—1298.

³ Сагарда, стр. 43.

саблазни подчињене, и што је од њих мало ко могао да занемари наредбе царева¹. Обраћајући се народу, народу светом, царском свештенству, на челу са добрим пастирима, који претстављају Христову јерархију, он их моли, да приме његову реч са благонаклоношћу, и да не обраћају пажњу на његову недостојност. Св. Јован Дамаскин предочава народу, да не тражи вештину речи, пошто је он у речима сиромашан и доста неискусан. Он не мери силу мисли, јер Царство небеско *није у речи него у делу*; није циљ победити, већ пружити руку истини, која хоће да буде побеђена; пружити руку снажно и са добром вољом². После овога долази опширна и свестрана одбрана иконопоштовања, која је праћена многим сведочанствима старих и славних св. Отаца³.

Одбрана црквеног гледишта на иконопоштовање вођена е са потпуном одважношћу и великом снагом а исто тако и са високим осећањем. Уосталом полемички део није без понављања, многоречивости и уопште сувишности.

Друга беседа о поштовању икона не садржи у себи ни чега новог, ако се упореди са првом. „Нека деца цркве“ како каже св. Јован Дамаскин, убедила су га да је напише, пошто прва беседа за многе није била доступна⁴. И заиста друга беседа је популарнија у извесном погледу од прве. Она има више агитациони карактер. Св. Јован Дамаскин са одушевљењем напада у њој императора, коме оспорава право да се меша у црквене послове. Још енергичније него у првој беседи, он тражи овде слободу цркве пред државном влашћу⁵. Друга беседа свршава се светоотачким цитатима у корист иконопоштовања, који су дословно понављање сведочанстава из прве беседе⁶.

У трећој беседи, пак, приступа се расправљању питања без икаквог увода. Она се одликује од прве две брижљиво сређеним материјалом и избегавањем свих црквено-политичких говора о односу цркве и државе. Ова трећа беседа претставља собом пре неки систематски трактат, него ли апологетско-

¹ Migne t. XCV. col. 1232 A B.

² Ibid. col. 1233 — C D.

³ Ibid. col. 1236—1286.

⁴ Ibid. col. 1284 — C.

⁵ Ibid. col. 1288—1296, 1267 и др.

⁶ Ibid. col. 1333—1317.

полемички рад о иконама. У њој автор, насупрот другој беседи, узима потпуно други план, и зато је она позитивни богословски рад. У погледу пак саме садржине она је у зависности од прве две беседе, и дословно понавља њихове идеје. Првих тринајест глава, са изузетком дванајесте, разјашњавају важност посматрања Христа у уметничкој слици¹. Ово је автор узео из двеју пређашњих апологија. У овим главама он је припремио терен за даља расуђивања. Он је покушао, од 14 главе, да изложи своје учење још опширније; да га изложи у два одељка и у катихетској форми за своје присталице. У првом одељку он је говорио о иконама и дао одговоре на ових пет питања: 1) Шта је икона? 2) Зашто се она прави? 3) Каква је разлика између икона? 4) Шта се може а шта се не може сликати? и 5) Ко је први израдио слику?² У другом одељку изложио је специјално своје гледиште на клањање пред иконама и одговорио на других пет питања: 1) Шта је клањање? 2) Каквих врста клањања има? (Набраја седам врста); 3) Чему се треба клањати по св. Писму? 4) Да се свако клањање свршава кроз Бога, Коме се клањамо у природи, и 5) Да се част, коју придајемо слици преноси на праслику³. Одговори на ова питања крећу се у кругу идеја, које су изложене у првим двома беседама. И ова беседа свршава се наводима старих сведочанстава, која су детаљнија и већа него у првим двома беседама⁴.

У вези са једним од ових сведочанстава, наиме о крвоточној жени и о споменику, који је она подигла Христу, било је постављено питање о оригиналности треће беседе. Јер Јароника, Јована Малале Антиохијског, одакле је узето сведочанство, живела је у времену после Дамаскина. Али тај приговор био је неоснован. Доказано је, наиме, да је предање о крвоточној жени било познато још за време императора Анастасија I (491—527) и Јустинијана II (565—578), а да и не помињемо, да су стил учења и сам начин излагања доказа у трећој беседи у пуној сагласности са истим излагањем у првим двома беседама⁵.

¹ Ibid. col. 1333 D—13.6 A B.

² Ibid. col. 1337—1348.

³ Ibid. col. 1348—1356.

⁴ Ibid. col. 1360—1420.

⁵ Stifenhofers. LXXI.

„Заштитне речи“, написане темељно, са доказима и необично мушки, донеле су св. Јовану Дамаскину славу знаменитог борца за св. иконе. Отуда није ни чудо, што су многи заштитници св. икона хтели да се сакрију под славним именом св. Јована Дамаскина. Тако су поникла дела, која су писана у одбрану св. икона, и која се без позитивних доказа приписују св. Јовану Дамаскину.

У књижевности су позната и следећа три слична дела: а) »Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ λόγος ἀνοδικτος περὶ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων πρὸς πάντας χριστιανούς πρὸς πάντας ἀρετικούς.« (Заштитне речи Јована Дамаскина о светим и поштовања достојним иконама, свима хришћанима и императору Константину Ковалику, т.ј. Копроному, сину и наследнику Лава III. 741—775 г. и свима јеретицима);¹ б) »Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἐπίστολη πρὸς τὸν Βασίλεα Θεοφίλου περὶ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων« Писмо Јована Дамаскина императору Теофилу о светим и поштовања достојним иконама,² и в) Joannis Damasceni sive Joannis patriarchae Hierosolymtani opusculum ad versum iconoclastas³. Идејна садржина, стилистичке особине а исто тако и околност, што су сви сагласни у питању автора ових трију беседа, иду у прилог да се оне могу приписати св. Јовану Дамаскину.

(Наставиће се)

Синђел Серафим

¹ Migne P. S. gr. t. XCV, col. 309—344.

² Ibid. col. 345—386.

³ Ibid, t. XCVI, col. 1347—1362.